

Przebieg 24.01.2018 r. 7-

ks. dr hab. Wiesław Kraiński

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Wydział Teologiczny

Katedra Pedagogiki Katolickiej Nauki Społecznej i Prawa Kanonicznego

[REDACTED]

Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Wpłynęło dn. <i>24.01.2018</i>
Nr <i>82/3/2018</i>
Zał.

**Recenzja rozprawy doktorskiej
Pana Norberta Adama Konarskiego**

Wypełniając uchwałę Rady Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie przekazaną przez Pana Dziekana prof. dr hab. Jerzego Ostabczuka pismem z dnia 1 grudnia 2017 roku (RPDT – 144 – 88 – 17 l.dz. 2413/3/2017) – po wnikliwym zapoznaniu się z przedstawioną do oceny dysertacją doktorską Pana mgra Norberta Adama Konarskiego na temat: *Wolność sumienia i wyznania w prawie polskim na przykładzie służb mundurowych*, napisaną pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Mirosława Adama Michalskiego (Warszawa 2017, ss. 295) – stwierdzam, że **rozprawa spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom doktorskim** określone w *Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. 2003 nr 65, poz. 595 z późniejszymi zmianami) i przedkładam wniosek Radzie Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie o dopuszczenie Pana magistra Norberta Adama Konarskiego do dalszego przewodu doktorskiego.

Uzasadnienie:

Mój wniosek uzasadniam w czterech zasadniczych częściach:

1. Struktura pracy, treść rozprawy (ocena warstwy merytorycznej)
2. Podsumowanie oceny merytorycznej pracy
3. Metoda dysertacji (ocena warstwy metodologicznej), ocena edycyjnej warstwy rozprawy doktorskiej
4. Wniosek końcowy

Ojciec święty Jan Paweł II inaugurując swój pontyfikat zwrócił się do słuchających słowami: *Nie lękajcie się! Otwórzcie, a nawet otwórzcie na oścież drzwi Chrystusowi. Jego zbawczej władzy, otwórzcie granice państw, ustrojów ekonomicznych i politycznych, szerokich dziedzin kultury, cywilizacji rozwoju. Nie lękajcie się Chrystus wie, „co jest w człowieku”*¹. Cytowane wyżej słowa mogą najlepiej scharakteryzować rozprawę doktorską Pana mgra Norberta Adama Konarskiego: *Wolność sumienia i wyznania w prawie polskim na przykładzie służb mundurowych*. Autor nie tylko niweluje obawy, że reprezentowane przez funkcjonariuszy wartości sumienia i wyznania nie stanowią zagrożenia dla neutralności światopoglądowej systemu państwowego, ale mogą i mają wiele do zaoferowania różnym formom służb mundurowych w spełnieniu ich trudnej i ważnej misji, przy całkowitym zachowaniu neutralności światopoglądowej. Stanowią owe wartości religijne wewnętrzną siłę do spełnienia zawodowego powołania i umacniają zasady moralnego postępowania.

Wprawdzie Jan Paweł II jest przedstawicielem antropocentryzmu chrystologicznego, ale jego wizja pomaga człowiekowi a system wartości pozwala doświadczyć poznawczo i praktycznie całe bogactwo Boga - Człowieka i przenieść je na każdy wymiar etycznego działania, czego przykładem są słowa zaczerpnięte z Ewangelii – *Przyszli też i celnicy, aby się ochrzcić. I pytali go mówiąc: Nauczycielu, co mamy czynić? A on odpowiedział im: Nie czyńcie nic ponad to, co do was należy. Pytali go też i żołnierze: A my co mamy robić? I odpowiedział im: Nikomu nie dokuczajcie, nikogo nie wykorzystujcie, lecz poprzestańcie na własnym żołdzie* (Łk 3, 12-14).

Błędem byłoby zamknięcie dysertacji Pana Norberta Adama Konarskiego w ramach wartości chrześcijańskich, bo temat dysertacji obejmuje przynależność wyznaniową (tzn. kryterium zewnętrzne) i wolność sumienia (tzn. kryterium wewnętrzne) w przestrzeni uniwersalnej, co zgodne jest z obowiązującym ustawodawstwem. Cały sylogizm dysertacji i rozwiązanie podstawowych kwestii pracy doktorskiej w brzmieniu: jakie ograniczenia wolności religijnej istnieją w demokratycznym ustawodawstwie i jaki charakter ma konflikt praw i wartości religijnych w przestrzeni autonomii wyznaniowej państwa na przykładzie służb mundurowych, opierają się na następujących ustawach i

¹ Abp J. Kowalczyk, Papież i dyplomacja pokoju, [w:] <https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2003/Przewodnik-Katolicki-41-2003/Przewodnik-liturgiczny/Papiez-i-dyplomacja-pokoju> [dostęp z dnia: 8 stycznia 2018 r.] lub <http://papiez.wiara.pl/doc/2778148.Nie-lekajcie-sie-trzech-papiezy>

zostały rozwiązane nie na zasadzie większości liczebnej członków związku wyznaniowego, ale w oparciu o reprezentowaną przez nich aksjologię.

Ustawa z dnia 17 maja 1989 roku o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Tekst jednolity Dz. U. z 2000 r. Nr 26, poz. 319 z późniejszymi zmianami):

- **art. 16. Państwo współdziała z kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w zachowaniu pokoju, kształtowaniu warunków rozwoju kraju oraz zwalczaniu patologii społecznych.**
- **Art. 1. Rzeczpospolita Polska zapewnia każdemu obywatelowi wolność sumienia i wyznania.**
- **Art. 2. Wolność sumienia i wyznania obejmuje swobodę wyboru religii lub przekonań oraz wyrażania ich indywidualnie i zbiorowo, prywatnie i publicznie.**
- **art. 3. 1. Uzewnętrznianie indywidualnie lub zbiorowo swojej religii lub przekonań może podlegać jedynie ograniczeniom ustawowym koniecznym do ochrony bezpieczeństwa publicznego, porządku, zdrowia lub moralności publicznej albo podstawowych praw i wolności innych osób.**

Cytowane ustawodawstwo, które stanowi podstawę pracy oraz doktryna z zakresu prawa wyznaniowego i teologii sprawia, że dysertacja ma charakter interdyscyplinarny obejmujący dziedzinę prawa i teologii zachowując w odniesieniu do służb mundurowych swoją praktyczny wymiar.

Ogromnie cieszy mnie fakt, że zagadnienie wolności sumienia i wyznania w prawie polskim znalazło zainteresowanie w refleksji naukowej prowadzonej w ramach seminarium naukowego na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie pod kierunkiem uznanego i cenionego znawcy w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego i aksjologicznych jej fundamentów, księdza prof. dra hab. Mirosława A. Michalskiego. Nie jest to również bez znaczenia, że ksiądz profesor jest majorem Wojska Polskiego – a więc przedstawicielem służb mundurowych.

Zanim wypowiem się bezstronnie o strukturze dysertacji, jej warstwie merytorycznej, zgodności i poprawności metodologicznej pragnę zauważyć, że jako czytelnik i wykładowca prawa wyznaniowego, uważam tę pracę w pewnym względzie za pionierską, ale również praktyczną w zetknięciu prawa i aksjologii oraz wyznania w przypadku służb mundurowych. Jestem wdzięczy Autorowi pracy i jego Promotorowi za przejrzyste, zrozumiałe opracowanie w odniesieniu do tej ważnej i znaczącej grupy zawodowej.

W recenzji pracy dokonam analizy jej struktury, przejdę do zagadnień szczegółowych (merytorycznych), metodologii i jakości edycyjnej rozprawy.

1. Struktura pracy – ocena merytoryczna

Dysertacja Pana mgra Norberta Adama Konarskiego liczy 295 stron, składa się z ośmiu harmonijnie i logicznie powiązanych rozdziałów. Umieszczono w niej wstęp (s. 4 – 8), spis treści (s. 2 – 3), zakończenie (s. 237 – 246), bibliografię (s. 247 – 287), streszczenie pracy w języku polskim (s. 288 – 292) oraz w języku angielskim (s. 293 – 295). Jednym z mankamentów pracy jest brak spisu skrótów, co jest właściwe dla tego rodzaju prac i może stanowić trudność dla czytelnika. Wszystkie elementy pracy stanowią zwartą całość.

W rozdziale pierwszym (*Pojęcie i charakter wolności sumienia i wyznania* – s. 9 – 41, składający się z siedmiu paragrafów), Autor opisuje w sposób definicyjny genezę regulacji prawnych. W sposób mistrzowski definiuje i rozróżnia pojęcie wolności sumienia od wyznania oraz wyznacza charakter podmiotowy i przedmiotowy obu instytucji. Rozwiązuje problem ograniczenia wolności sumienia i wyznania oraz wskazuje w kwestiach spornych i wątpliwych na orzecznictwo. Rozdział ten wraz z rozdziałem drugim i trzecim stanowi fundament i wyjście do dalszej lektury i rozwiązywania problemu dysertacji.

Rozdział drugi (*Religia a funkcja polityki państwa* – s. 42 – 64, składający się z trzech paragrafów) definiuje zjawisko religii i jej funkcji. Wspierając się na słowach księdza prof. dra hab. Mirosława Michalskiego: *dobrze skonstruowana religijność, żywa i autentyczna wiara, mają dawać, szczególnie młodemu człowiekowi, motywacje (ożywcze podniety) do tworzenia młodzieżowych ideałów, do pracy nad sobą dla dobra innych i do wcielania tych ideałów w życie – do ich urzeczywistnienia* (cyt. s. 42 – 43). Osobiście uważam ten rozdział za bardzo twórczy i trudny, bo dotyczy sfery *sacrum*, socjologii i transcendentalności. Godzi poglądy filozofii z religijnymi dając racje bycia obu. Takie sformułowanie, jak: [...] *wolność religijna zależy od relacji między religiami, włączając w to ich zorganizowane struktury, a państwem w sensie władzy politycznej. Gdy mówimy o wolności religijnej, mamy zwykle na myśli prawa i przywileje albo nadane albo w inny sposób uznane za przynależne nam i naszym bliźnim przez aktualną władzę polityczną* (s. 49) i *prawo, jako minimum moralności* (s. 53) są bardzo trafne. Autor też w sposób umiejętny łączy przepisy prawa z całą sferą transcendentalności oraz rzeczywistością

wewnętrznych przeżyć osoby co stanowi studium porównawcze tego rozdziału. Paragraf trzeci rozdziału drugiego (*Rozdział państwa i organizacji religijnych – studium porównawcze* – s. 55 – 64) ma cenny wymiar praktyczny i pozwala się zorientować o sytuacji wyznaniowej innych państw.

Rozdział trzeci (*Zagadnienie przynależności religijnej* – s. 65 – 79, składający się z czterech paragrafów) zawiera trafne i odkrywcze wnioski, które przedstawione zostały przez Autora w aspekcie indywidualnym i kolektywnym wyznania i sumienia oraz ochrony praw obu aspektów. Doktorant trafnie zauważa, że przynależność wyznaniowa nie jest równoznaczna z przekonaniami religijnymi. Autor, co należy podkreślić, nie traci z optyki obowiązującego ustawodawstwa. W całym złożonym problemie interdyscyplinarnym, również w tym rozdziale nie brakuje wniosków o charakterze praktycznym i informacyjnym np.: powoływanie się na wartości religijne przez urzędników państwowych. Doktorant nie ucieka też od problemów trudnych i wskazuje na doktrynalno-ustawodawcze rozwiązania – symbole religijne w miejscach publicznych, czy uzewnętrznianie przekonań religijnych przez funkcjonariuszy służb mundurowych. Konkluzja rozdziału jest określeniem wartości religijnej w aspekcie pozytywnym i negatywnym: *Wolność religijna uzyskuje pełne znaczenie wyłącznie w szerokim kontekście ludzkich praw. Natomiast łamanie wolności religijnej często wiąże się z radykalnym łamaniem ludzkich praw czy nawet zbrodniami przeciwko ludzkości takimi jak na przykład ludobójstwo* (s. 79).

Rozdział czwarty (*Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności w kontekście wolności sumienia i wyznania* – s. 80 – 114, składający się z siedmiu paragrafów) stanowi przejście do rozdziałów, które rozwiązują szczegółowo problem dysertacji. W tym rozdziale są interpretowane postanowienia ogólne artykułu 9 konwencji, opis rozróżniający *forum internum* i *forum externum*, swobodę sumienia i wyznania oraz margines oceny interpretacyjnej. Na uznanie zasługuje fakt, że doktorant posiłkuje się wyrokami Europejskiego Trybunału Praw Człowieka przedstawiających ocenę faktyczną. W opisie zagadnień wolności sumienia i wyznania wprowadza obowiązki negatywne, ograniczenia oraz odniesienia aksjologiczne. Z takimi kierunkami związane jest dopuszczenie do należytego uznania praktyk religijnych i odrzucenie zasady *cuius regio eius religio*, co wiąże się z nakładaniem sankcji za światopogląd, zakaz indoktrynacji, zakaz ingerencji w akceptację religii.

Rozdział piąty (*Wolność sumienia i wyznania – prawo i praktyka w orzecznictwie krajowym i międzynarodowym* – s. 115 – 149, składający się z czterech paragrafów)

stanowi dobrze zinterpretowaną sferę orzecznictwa międzynarodowego i krajowego – jego wymiar praktyczny nadaje pionierską wartość pracy doktorskiej, sprawa krzyży, związków partnerskich a sfera religii, klauzula sumienia, ograniczenia prawa do uzewnętrzniania religii, neutralność służby wojskowej i służby zastępczej. Również sankcje karne i działanie administracji za przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania. Ciekawy aspekt rozważań stanowi również twierdzenie Autora: *Podczas gdy wolność religijna jest przede wszystkim sprawą indywidualnego sumienia, oznacza także, między innymi, wolność do "uzewnętrzniania swego wyznania", włącznie z prawem do pojęcia próby przekonania swych bliźnich, na przykład poprzez "nauczanie"* (s. 139) – prozelityzm w wojsku w stosunku do osób cywilnych. Problem, na który zwraca uwagę Autor to sprawa świąt kościelnych i prawo do uczestnictwa w nich: *W prawie polskim, w związku z gwarancjami wolności sumienia i wyznania, przyznano osobom świadczącym pracę pewne prawa, których celem jest umożliwienie im godzenia życia zawodowego i obowiązków wynikających z wyznawanej religii – chodzi tutaj głównie o dni wolne na obchodzenie świąt religijnych i instytucję klauzuli sumienia* (s. 146).

Rozdział szósty (*Zasada neutralności światopoglądowej władz publicznych* – s. 150 – 170, składający się z 4 paragrafów) powiązany z rozdziałem siódmym (*Wolność sumienia i wyznania w aspekcie praktycznym*) stanowi rozważania praktyczne na gruncie teorii przedstawionej w rozdziale szóstym, prawo do ekspresji, zasada bezstronności, neutralności, istota wartości przekonań chrześcijańskich – *Programowo odrzucają, bowiem one wszelką nienawiść, skłaniając do powszechnej życzliwości i mądrej miłości wobec każdego człowieka, choćby nawet był on do nas wrogo usposobiony. Nie ma racjonalnych powodów, by przed takim systemem moralnym się zamykać lub się go obawiać* (s. 162).

Rozdział siódmy (*Wolność sumienia i wyznania w aspekcie praktycznym* – s. 171 – 204, składający się z pięciu paragrafów) w ramach ścisłości prawnej Autor przedstawia nam urzędników państwowych w rozumieniu prawa i ich zobowiązania do neutralności, ale także prawo do wolności sumienia, wyznania osób sprawujących funkcje publiczne. To w tym rozdziale pojawia się również kwestia ograniczenia wolności sumienia i wyznania na przykładzie służb mundurowych – *członek służby cywilnej przy wykonywaniu obowiązków służbowych nie może kierować się interesem jednostkowym lub grupowym. Bezstronność członków korpusu służby cywilnej należy również wiązać z zasadą legalizmu. [...] Bezstronne wykonywanie zadań przez służbę cywilną powinno być gwarancją zachowania bezstronności przez członków służby cywilnej. Działania członków korpusu*

służby cywilnej, podejmowane w ramach obowiązków służbowych, muszą być wolne od ich preferencji politycznych, światopoglądowych, religijnych, a także niezależne od wpływów politycznych (s. 198). Zasada bezstronności: *w szczególności polega na zakazie podejmowania prac kolidujących z obowiązkami służbowymi, równym traktowaniu uczestników spraw administracyjnych, prowadzeniu spraw bez przyjmowania korzyści majątkowych, niedemonstrowaniu zażyłości z osobami publicznymi, godzeniu jawności działania administracji publicznej tajemnicą ustawowo chronioną* (s. 198).

Rozdział ósmy (*Wolności sumienia i wyznania w służbie i w życiu przedstawicieli służb mundurowych RP* – s. 205 – 236, składający się z czterech paragrafów), w którym Autor wprowadza paragraf czwarty zatytułowany „wnioski” kłóci się z koncepcją pracy, ponieważ konkluzje (wnioski) nie występują w innych rozdziałach. W rozdziale tym Doktorant opisuje sprawy związane z prawem wyznaniowym, powstaniem i funkcjonowaniem ordynariatów i duszpasterstwa dla służb mundurowych ze szczególnym uwzględnieniem pracy policjantów. Uzasadnia aksjologię i wsparcie poprzez element religii: [...] *duszpasterstwo Policji [...] jest służbą Kościoła wobec policjantek i policjantów oraz ich rodzin mającą na celu przybliżenie wartości ewangelicznych i życzliwe towarzyszenie ludziom, którzy na co dzień, niejednokrotnie z narażeniem życia pełnią odpowiedzialną służbę dla dobra demokratycznego państwa i społeczeństwa. Jego podstawę stanowi uznanie wartości dla potrzeb duchowych człowieka, a także prawa do ich rozwijania oraz pielęgnowania, natomiast teologiczna – zbawcza wola Boga, najpełniej wyrażona w osobie Jezusa Chrystusa* (s. 211). Kolejnym aspektem poruszonym przez Autora w tym rozdziale jest miejsce i rola kapelanów policyjnych w kontekście zasady wolności sumienia i wyznania – *obecność duszpasterzy w środowisku policjantów jest w stanie kształtować ich osobowość i uwrażliwiać sumienie na wspólne dobro* (s. 215). W paragrafie tym Autor porusza kwestię formacji, cytując słowa papieża Jana Pawła II: *jesteście wezwani, aby stać blisko (...), poznać, kochać i oświecać* (s. 217). Problemy granic wolności sumienia i wyznania zostają rozwiązane poprzez postawienie pytania: *Czy usilna "prywatyzacja" religii, w konsekwencji redukująca ją do przeżyć wewnętrznych człowieka, pozostających tylko w obszarze forum internum, sama przez się nie narusza godności człowieka, a przez to nie prowadzi do negacji prawa do uzewnętrznienia religii?* (s. 219).

Kontrowersje i problemy wskazują, że problem jest otwarty, życie jest bogatsze niż rozwiązania prawne. Rozwiązanie sytuacji służby zastępczej, klauzuli sumienia, świąt kościelnych Autor konkluduje tworząc generalną zasadę: *We współczesnym prawie*

konstytucyjnym znane jest pojęcie wolności religijnej w wymiarze pozytywnym i negatywnym. Wymiar pozytywny to wolność praktykowania religii, wymiar negatywny to wolność od praktykowania religii. W wymiarze pozytywnym wolność religijna policjantów ze względu na rygory ich służby (czyli w szczególności ze względu na potrzeby obywateli, którym służą) jest dość poważnie ograniczona. Jednakże w wymiarze negatywnym (wolność od przymusu religijnego) jest ona pełna. Żaden funkcjonariusz i adresat działań Policji nie może być namawiany w imieniu formacji, w której służy, do powinności natury religijnej, bez względu na to, przez przedstawiciela jakiej religii są one formułowane (s. 236).

2. Podsumowanie oceny warstwy merytorycznej

Cel dysertacji został osiągnięty i zasługuje na wysoką ocenę. Opracowanie stanowi bardzo dużą pomoc dla doktryny prawa wyznaniowego – dydaktyki i praktyki stosowania prawa. Dysertacja, można to stwierdzić, jest oryginalna, Autor włożył dużo pracy i pomysłowości, aby rozwiązać problem wieloaspektowej wolności sumienia i wyznania w służbach mundurowych. Na zakończenie struktury i warstwy merytorycznej chciałbym zaznaczyć, że po przeanalizowaniu całej rozprawy doktorskiej Pana Norberta Adama Konarskiego jest ona wartościowa, bogata źródłowo i merytorycznie poprawna. Doktorant czuje się dobrze z obszaru problematyki, wyciąga jasne i, co ważne, praktyczne wnioski.

3. Metoda dysertacji – ocena warstwy metodologicznej. Ocena edycyjnej warstwy rozprawy doktorskiej

Autor posługuje się, jak sam stwierdza, metodą analizy opartej na obowiązujących przepisach prawnych, poglądach doktryny oraz wynikach badań dotyczących ich analizy praktycznej. Autor wykorzystał bogatą literaturę źródłową, a kwerenda bibliograficzna liczy 40 stron. Doktorant zgodnie z obowiązującymi normami tworzy odnośniki i przypisy. Podsumowując ocenę metodologii pracy trzeba stwierdzić, że język, którym została napisana rozprawa jest poprawny i zrozumiały, a konsekwencja metodologiczna została zachowana.

Jedynym mankamentem w pracy są występujące *zbitki* wyrazów słów łacińskich (np.: s. 103, s. 154, s. 269), a także błędnie zastosowane oznaczenie normy prawnej

zamiast skrótu art. (artykuł) powinien występować kan. (kanon) – w przypisie nr 439 s. 182.

Jeśli Doktorant przyjmuje sformułowane przez recenzenta drobne zastrzeżenia proszę o ustosunkowanie się do następującej kwestii:

1. Proszę o przedstawienie relacji państwa do kościoła anglikańskiego w Wielkiej Brytanii.
2. Proszę o przedstawienie możliwości korzystania z materiałów dowodowych sądów kościelnych przez organy dochodzeniowe państwa.

Wniosek

Zaprezentowaną rozprawę doktorską Pana mgra lic. Norberta Adama Konarskiego należy postrzegać, jako ważny przyczynek do opracowania wolności sumienia i wyznania w prawie polskim na przykładzie służb mundurowych. Praca ma charakter precyzyjny, deskryptywny i stanowi punkt odniesienia do dalszych badań. Recenzowana dysertacja wnosi wiele bezcennych treści w obszar prawa i teologii. Autor posiada umiejętności badawcze i posiada obszerną wiedzę.

Oceniając walory rozprawy doktorskiej przedłożonej przez Pana mgra Norberta Adama Konarskiego *Wolność sumienia i wyznania w prawie polskim na przykładzie służb mundurowych*, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Mirosława A. Michalskiego na Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, stwierdzam, że spełnia ona wymogi *Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki* (Dz. U. 2003 nr 65 z późn. zm.) i przedkładam wniosek Radzie Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie o dopuszczenie w/w do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

ks. Wiesław Krański

/–/ ks. dr hab. Wiesław Krański, UMK

Toruń, dnia 17 stycznia 2018 roku